

Esimese taustaraporti ülevaade: Globaalsete jõujoonte muutuste stsenaariumid

Sissejuhatus

Arenguseire Keskuse (ASK) projekti eesmärk on tuua välja globaalsete jõujoonte muutumise tähendus Eesti arengule ja sellest tulenevad otsustajate peamised dilemmad. Keskset küsimused on, milline on globaalsete jõujoonte muutumise tähendus Eestile erinevate stsenaariumite alusel ja mis on peamised dilemmad, millele otsustajad peavad tähelepanu pöörama.

See globaalsete arengute ja stsenaariumite alast kirjandust kokkuvõttev taustaraport on üheks sisendiks alternatiivsete stsenaariumite loomisel ning aitab lahti mõtestada arenguid, mis mõjutavad „Eesti 2035“ (Riigikantselei 2020), Eesti välispoliitika arengukava 2030 (Välisministeerium 2019) ja teiste oluliste strateegiatega elluviimist.

Kõigepealt annab taustaraport ülevaate alternatiivsetest globaalsete arengute tõlgendustest, seejärel võrdleb erinevaid stsenaariume ja toob lühidalt välja nende tähenduse Eesti jaoks.

Trendid ja perspektiivid

Globaalsete arengute puhul saab tuvastada trende, kuid trendide ulatuse ja tähenduse ning neile reageerimise vajalike sammude kohta ei ole ühist arusaama. Kliima soojenemine ja demograafilised muutused on konkreetsed trendid. Maailma rahvastik kasvab 7,7 miljardilt 9,7 miljardi inimeseni aastaks 2050 (United Nations 2019). See mõjutab laialdaselt globaalset julgeolekut, rahvaste liikumist, energia tarbimist, sotsiaalseid ja majanduslikke arenguid, elukeskkonda ning paljusid muid valdkondi. Mõjud ei jagune ühtlaselt ning mõnede maailmajagude ja riikide jaoks on tegemist suuremate proovikividega kui teiste jaoks.

See taustaraport ei keskendu prognoositavatele trendidele, vaid ennekõike määramatustele, mis nendega kaasnevad. Peamine määramatu tegur on, kuivõrd suudetakse globaalse ühistegevuse kaudu probleemidega tegeleda ja tõhusaid lahendusi leida. Taustaraport soovib näidata perspektiivide spektrit, arvestades nii tugevalt esile kerkivaid kui ka vähem tähelepanu pälvivaid arenguid.

Geopoliitiliste ja majanduslike jõujoonte muutused on tekitanud mitmeid tõlgendusi. Francis Fukuyama (1989) kirjutas 1989. aastal ajaloo lõpust ja Lääne liberaalse demokraatia võidukäigust. Robert Kaplan (1994) hoiatas aastal 1994 anarhia eest rahvusvahelises süsteemis, nähes fundamentaalselt erinevaid arenguid kui Fukuyama.

On neid, kes näevad Lääne kapitalismi lagunemist sisemiste ja väliste vastuolude mõjul (Streeck 2016), ning neid, kes on kindlad liberaalse maailmakorra lõpus ja uute impeeriumite esiletõusust Hiina, Ameerika Ühendriikide (USA) ja Euroopa Liidu näol (Penttilä 2019). Samal ajal peavad mitmed tippteadlased arenenud Lääne liberaaldemokraatiat vastupidavaks ning

võimeliseks toime tulema sisemiste proovikividega, nagu populismiga, ja globaalsete tormidega, mis kaasnevad Hiina ja India kiire arenguga (Iversen ja Soskice 2019). Anu Bradford (2020) rõhutab Euroopa Liidu mõju maailma „vaiksel“ suunamisel.

Nimetatud käsitlused on otseselt seotud rahvusvaheliste suhete ja rahvusvahelise poliitökonoomia (*international political economy* – IPE) koolkondadega. Rahvusvahelistes suhetes on aastakümneid toimunud debatil, kas riike motiveerib ennekõike absoluutne või suhteline kasu. Viimane tekitab raskusi rahvusvahelises koostöös, kuna riikidevahelisi suhteid nähakse null-summa mänguna (World Economic Forum 2020). Eelmine loob paremad eeldused rahvusvaheliseks koostööks, kuna selle kaudu on võimalik kõigil osapooltel võita (Baldwin 1993).

IPE perspektiivid toovad veel jõulisemalt esile mitmekesisuse globaalsete arengute mõistmisel, kombineerides ühest küljest poliitika, majandusteaduse ja teiste valdkondade lähenemisi ning teisest küljest joonistades välja erinevad koolkonnad (Krasner 1976; Rogowski 1990; Frieden ja Lake 2000).

Ajalooliselt on IPE-s domineerinud kolm koolkonda: merkantilistid, marksistid ja liberaalid. Eeltoodud arusaamu globaalsete jõujoonte muutuste kohta saab nimetatud koolkondadega kokku sobitada. Merkantilistlik vaade rõhutab proteksionismi eeliseid riikide või riikide liitude ülesehitamisel. Marksistid näevad kapitalismis vastuolusid, mis paratamatult lagunemiseni viivad. Liberaalid suhtuvad optimistlikult liberaaldemokraatlike riikide võimesse stabiilsust taastoota nii riigi sees kui ka rahvusvahelises koostöös, luues selleks kohaseid institutsioone.

Ilmselt ei ole aastakümnete jooksul IPE-s tõstatatud debatte võimalik kokku võtta mõne lõiguga. Lisaks on IPE-s üha enam pead tõstnud uuemad koolkonnad, nagu konstruktivistid, postmodernistid, kriitiline IPE ja teised.

Erinevate käsitluste kaardistamine ja peamiste argumentide väljatoomine on aidanud arenguseire meeskondadel tuvastada võtmetegurid, mille kombinatsioonis tekivad geopoliitiliste jõujoonte muutumise tulevikustsenaariumid.

Alternatiivsed stsenaariumid

Paljud globaalsete jõujoonte muutumist käsitlevad eksperdid on jõudnud järeldusele, et erinevate tõlgenduste arvesse võtmiseks on mõistlikum luua alternatiivseid stsenaariume kui pakkuda välja ainult ühte nägemust või prognoosi globaalsete jõujoonte muutuste kohta. Kuna tulevikuarenguid iseloomustab kõrge määramatus ja kompleksus määr, siis tuleb luua alternatiivsed, erinevate võtmetegurite koosmõjul põhinevad stsenaariumid (Schwartz 1991; Shoemaker 2004; Ramirez ja Wilkinson 2016; Kitsing 2020).

Mitmed arenguseire meeskonnad üle maailma on lähtunud sellest loogikast ja koostanud globaalsete arengute kohta alternatiivseid stsenaariume. See taustaraport võtab kokku stsenaariumid, mille on loonud USA luureagentuuride mõttekoda National Intelligence Council (NIC), Ühendkuningriigi organisatsioon Arup, Kalifornia ettevõtlusorganisatsioon BSR, Soome mõttekoda Nordic West Office (NWO), Soome ettevõtlusorganisatsioon Business Finland (BF) ja Soome rahvusvaheline ettevõtte Wärtsilä.

Lisaks käsitleb raport lühidalt stsenaariume, mis on tekkinud hiljuti Covid-19 põhjustatud pandeemia tähenduse mõistmiseks. Arusaadavalt ei esinda see valim kõiki stsenaariume, mis on maailmas loodud, kuid samas on see suhteliselt esinduslik, et tuua välja peamised erinevused

ja sarnasused. Soome stsenaariumite suur osakaal on tingitud mitmekesisest käsitletava valdkonna võrgustikust, mida teistel riikidel ei ole, ning geograafilisest lähedusest Eestile ja omavahelistest tugevatest sidemetest. See võimaldab keskenduda Eesti jaoks kõige olulisematele teguritele.

Detailsemalt on arenguseire organisatsioonide stsenaariume käsitletud pikemas ingliskeelses ülevaates. Siin võib lühidalt esile tuua mõne töö. National Intelligence Council (2016) on loonud kolm stsenaariumit aastani 2035.

Stsenaarium „Islands“ kirjeldab maailma, kus majanduskasv ja globaliseerumine on peatunud, ning rõhutab poliitilist ebastabiilsust ja proteksionistlike hoiakute võidukäiku. Stsenaarium „Orbits“ toob esile rahvusvaheliste pingete kasvu suurvõimude vahel kiire tehnoloogilise konkurentsi tingimustes. Stsenaarium „Communities“ näitab, kuidas valitsuste võimekus juhtida väheneb ning üha enam võtavad juhifunktsiooni üle kohalikud kogukonnad ja erasektor. Digilahendused aitavad hajutatud valitsemisele kaasa ja keskvõimul on üha raskem kontrollida erinevaid võrgustikke.

Nordic West Office (2018) on loonud neli stsenaariumit aastani 2026. Esimeses stsenaariumis on Hiina muutunud domineerivaks jõuks ja Lääs viskleb vastuoludes. Teises stsenaariumis valitseb suurriikide vahel pidev sõjaline konflikt. Kolmandas stsenaariumis domineerib laialdane tehnoloogia areng, millega kaasneb kiire jõukuse kasv. Neljandas stsenaariumis on majandused sulgunud, ülekaalus on jagamismajandus.

Aurp (2019) on loonud neli võimalikku stsenaariumit aastani 2050 selle kohta, kuidas planeedi tervis ja sotsiaalsed arengud vastastikku mõjuvad. Stsenaariumid kujutavad arenguid, mis varieeruvad ühiskondliku korralduse lagunemisest kestva harmoonilise elukorralduseni.

Nende stsenaariumite võrdlus ning sarnasused ja erinevused on detailsemalt toodud ingliskeelses ülevaates, kuid allpool on esitatud kokkuvõtte.

Stsenaariumite kogumikud

Kuigi käsitletud stsenaariumid on loodud eri aegadel, eri kontekstis ja eri eesmärkidel, pakuvad nad universaalselt relevantseid dilemmasid globaalsete jõujoonte muutuste mõistmiseks. Stsenaariumite kombineerimisel on võimalik luua kolm nn metastsenaariumit.

Stsenaariumid “Post Anthropocene” (Arup), “Belt and Road” (NWO), “From Crises to Agreements” (BF) ja “Yellow River” (Wärtsilä) näevad ette tugevamat rahvusvahelist koostööd. Kaks viimast eeldavad, et see toimub Hiina jõulise juhtimise all. Seda stsenaariumite kogumikku võib nimetada “Globaalseks koostöök”, mis eeldab, et riigid mõistavad koostöö eeliseid.

Stsenaariumid “Greentocracy” (Arup), “Islands” (NIC), “Orbits” (NIC), “War-War” (NWO), “Power Games in a Divided World” (BF), “Rough Seas” (Wärtsilä) ja “A Tale of Two Systems” (BSR) eeldavad, et globaalse koostöö asemel iseloomustavad tulevikku pigem rahvusriikidevahelised pinged ja konfliktid. Seda stsenaariumite kogumikku võib nimetada “Rahvuslik huvi”, kuna just piiratud arusaam sellest on juhtivaks jõuks globaalsel tasandil, kus riigid keskenduvad ennekõike enda positsioonile teiste riikide suhtes. Rahvusriigid muutuvad autoritaarsemaks ja sulguvad ning riik domineerib ühiskondlike jõudude üle.

Stsenaariumid “Humans Inc” (Arup), “Extinction Express” (Arup), “Communities” (NIC), “Cyberworld” (NWO), “Downshift” (NWO), “Data Saves and Enslaves” (BF), “Digital Patrons

of a New Era” (BF), “Move Slow and Fix Things” (BSR), “Tribalism” (BSR), “Total Information Awareness” (BSR) ja “Open Oceans” (Wärtsilä) kirjeldavad mitmekesist ja hajutatud võimukeskustega maailma ja neid võib koos nimetada “Avatud võrgustikud”.

Viimati toodud alternatiiv on fundamentaalselt erinev riigikesksetest stsenaariumitest, keskendudes avatud süsteemile, kus mitmekesised riigi-, kohalikud, kogukonna- ja eraorganisatsioonid mõjutavad globaalseid arenguid. Riikidel on probleemiks legitiimsus ning mitteriiklikud lahendused muutuvad oluliseks nii kohalikul kui ka globaalsel tasandil. Tabel 1 võtab kokku iga stsenaariumikogumiku põhiolomuse.

Tabel 1. Kolm metastsenaariumit ja nende omadused

Metastsenaarium	Omadused	Vastavad stsenaariumid
Globaalne koostöö	Vastastikune sõltuvus ja keskendumine koostööst tulenevale absoluutsele kasule. Reeglitel põhinev riigikeskne maailma. Väikeriikide ja riigiväliste organisatsioonide piiratud võimalused.	Post Anthropocene (Arup), Belt and Road (NWO), Yellow River (Wärtsilä), From Crises to Agreements (BF).
Rahvuslik huvi	Blokistunud geopoliitika ja usaldamatus suurriikide vahel. Mõnes valdkonnas toimib <i>ad hoc</i> koostöö. Keskendumine suhtelisele kasule. Konkurents blokkide vahel ja protektsionistliku majanduspoliitika dominatsioon.	Greentocracy (Arup), Islands (NIC), Orbits (NIC), War-War (NWO), Rough Seas (Wärtsilä), Power Games in a Divided World (BF), A Tale of Two Systems (BSR), State Capitalism (Mair), State Socialism (Mair).
Avatud võrgustikud	Riiklike ja riigiväliste organisatsioonide mitmekesisus rahvusvahelistes suhetes. Avatud, kuid ebastabiilne maailmakorraldus. Riikide legitiimsus on kahtluse all ja suured erafirmad pakuvad riikidele väljakutseid. Nõrkade riikide raskused ja väga erinevad arengusuunad.	Humans Inc (Arup), Extinction Express (Arup), Communities (NIC), Cyberworld (NWO), Downshift (NWO), Open Oceans (Wärtsilä), Data Saves and Enslaves (BF), Digital Patrons of a New Era (BF), Move Slow and Fix Things (BSR), Tribalism (BSR), Total Information Awareness (BSR), Barbarism (Mair), Mutual Aid (Mair).

Allikas: autor

Seoses Covid-19 pandeemiaga on tekkinud võimalus viidata varasemalt loodud stsenaariumites esile toodud pandeemia mõjudele. NIC kirjeldas juba mõned aastad tagasi praeguse pandeemia võimalikkust globaalsetes stsenaariumites aastani 2035. Nimelt on stsenaariumi „Islands“ puhul konkreetselt kirjas, et maailma võib tabada pandeemia, mis viib reisimise, rahvusvahelise kaubanduse ja tootlikkuse sügavasse langusesse. Tõsi, aastaarvuks on pakutud 2023, aga ega pandeemiat aasta täpsusega ette ennustada ei ole võimalik.

Samuti on tekkinud uusi stsenaariume globaalsete jõujoonte muutuste kohta, kuid needki käsitlused sobivad eelpool kasutatud raamistikku Pandeemiaga kaasnevas määramatus olukorras ei ole isegi lühiajaliselt selgust arengusuundade osas, rääkimata arengutest aastani 2035.

Mair (2020) pakub välja kaks dimensiooni, mis mõjutavad poliitikakujundamist pandeemiaga tegelemiseks. Esimeseks dimensiooniks on, kas hajutatud või tsentraliseeritud lähenemine. Teiseks on keskendumine elude kaitsmisele või majanduse toimimisele. Viimase puhul pole dilemma muidugi mustvalge, sest kesine majandusareng võib mõjutada elude kaitsmist pikemas perspektiivis.

Juhtivad teadlased on eri arvamusel trendide tõlgendamisel. Näiteks digitaalne üleilmastumine võib süveneda, kuid füüsiline globaliseerumine (kaupade ja inimeste liikumine) väheneda. Samal ajal võib üleilmastumine muutuda mitmekesisemaks ja sõltuda vähem Hiinast. Geopoliitiliste arengute kontekstis võib võitjaks osutada Hiina ja kaotajaks USA, ent võib juhtuda, et Hiina ja USA mõlemad on kaotajad, ning see loob eeldused Euroopa Liidu esiletõusuks (European University Institute 2020).

Tavapäraselt nähakse pandeemiat kui rahvusvahelise koostöö pärssijat, kuid osas teadlased väitsid juba 2017. aastal, et maailmal on vaja “tervisekaitse NATO-t” (Osterholm ja Olshaker 2017). Ühendkuningriigi parlamendi väliskomisjon jõudis 2020. aasta aprillis järeldusele, et rahvusvahelist koostööd on vaja tugevdada ja pakkus välja “Tervise G20” (UK Parliament 2020).

Tähendus Eesti jaoks

Kuigi eeltoodud stsenaariumid on loodud spetsiifilises kontekstis, toovad nad lihtsustatud kujul esile dilemmad Eesti poliitikakujundajate jaoks.

Eesti vabanemine Nõukogude Liidu okupatsioonist sattus ajajärku, kui domineeris liberaalne koostööle suunatud maailmakorraldus. Vaesel riigil oli sellises keskkonnas võimalik avanemise ja globaalsete reeglite toimimise lihtsa järgmise abil kiiresti kasvada. Eesti läks üle valuutakomitee süsteemile vastupidi Rahvusvahelise Valuutafondi soovitudele ning unilateraalsele vabakaubandusele ajal, kui enamik riike järgis merkantilistlikku loogikat (Feldmann ja Sally 2002; Erixon 2008).

Praegu ei saa poliitikakujundamise puhul eeldada nii binaarseid valikuid ning olukord nõuab võimalike alternatiivsete arengutega arvestamist. Kui maailma iseloomustab suurem koostöö, siis see pakub Eestile uusi võimalusi, kuid ka kohustust panustada rohkem sellesse koostösse. Suurem panustamine omakorda võib tekitada sisepoliitilist rahulolematust.

Kui juhtivaks jõuks on suurriikide kitsalt defineeritud rahvuslikud huvid, siis see võib sundida Eestit tegema mustvalgeid valikuid maailmas kujunenud riikide blokkide vahel. Eesti võib muutuda etturiks nii päris kui ka majandussõdades. Avatud võrgustiku stsenaarium võib pakkuda palju mitmekesiseid võimalusi ja suurendada väikeriigi haaret. Sellega võib aga kaasneda usaldamatus ja legitiimsuse puudus pidevas majandustuultes kõikumise ja määramatuse keskkonnas. Tabel 2 toob stsenaariumite tähenduse välja valdkondade kaupa.

Tabel 2. Täendus Eesti jaoks stsenaariumite ja poliitikavaldkondade kaupa.

Poliitikavaldkond	Globaalne koostöö	Rahvusvlik huvi	Avatud võrgustikud
Üldine	Koostöövõimalused reeglitepõhises maailmas. Kohustus panustada ressursse.	Binaarsed valikud koalitsioonide osas. Eesliini etturlus.	Võimalus kasutada mitmekesisust. Ebastabiilsus.
Rahvuslik julgeolek	Stabiilsus, kuid võib tekitada pettekujutluse.	Koalitsioonidest tulenev kindlus, kuid konflikti risk.	Määramatus, pidev muutumine.
Kliimamuutus	Rahvuslikud eesmärgid seotud globaalsetega.	Globaalseid eesmärke pole. Blokipõhine.	Tehnoloogilised lahendused. Kohalikud sihid.
Kaubandus	Suhteliselt avatud, kuid merkantilistlikul loogikal.	Piirangud ja regionaalsed blokid.	Mitmekesine korraldus. Suured tehingukulud.
Rahandus	Hea ligipääs likviidsetele maailmaturgudele.	Regionaalsed turud. Kapitali kontrollid.	Erakapitali dominatsioon. Volatiilsus.
Regulatsioon	Globaalne või superregionaalne lähenemine.	Blokipõhine lähenemine. Ült alla.	Konfliktid. Ült alla, alt üles, kaasregulatsioon.
Immigratsioon	Globaalne koostöö ja globaalsed kohustused.	Blokipõhine piiride kaitse.	Raskused piiramisega.
Globaalsed kriisid (pandeemiad, majandussurutised)	Globaalne koordineerimine ja kohustus panustada.	Regionaalsete lahenduste lagunemine. Riiklikud lahendused.	Erinevad lähenemised: era-, kohalikud, riiklikud.

Allikas: autor

Kokkuvõte

Mõistmaks globaalsete jõujoonte muutuseid ning nende tähendust Eesti jaoks on vajalik arvestada erinevate tõlgenduste ja arusaamadega tuleviku kohta. Seetõttu ei keskendunud taustaraport suurtele trendidele, vaid alternatiivsetele stsenaariumitele, mida erinevad organisatsioonid üle maailma on loonud.

Selline lähenemine võimaldas kokku panna kolm alternatiivset stsenaariumikogumikku, mis omakorda olid sisendiks Eesti jaoks globaalsete stsenaariumite väljatöötamisel. Neil kolmel stsenaariumikogumikul on erinev tähendus Eesti jaoks, sest nad kätkevad erinevaid riske ja võimalusi. Pikaajaliste strateegiate koostamisel on vajalik vaadata tervet alternatiivsete arengute spektrit ning seda, kuidas globaalsete jõujoonte muutused erinevate stsenaariumite puhul võivad mõjutada Eesti valikuid.

Kasutatud kirjandus

- BALDWIN, D. 1993. Neo-realism and Neo-liberalism: The Contemporary Debate. New York: Columbia University Press.
- BRADFORD, A. 2020. The Brussels Effect: How the European Union Rules the World. Oxford, UK: Oxford University Press.
- EUROPEAN UNIVERSITY INSTITUTE. 2020. Pandemic Economics: Coping with Covid-19. Webinar with Richard Baldwin, Megan Greene and George Papaconstantinou. Florence, Italy: European University Institute. <https://www.youtube.com/watch?v=UOThqjO7mQ>
- ERIXON, F. 2008. The Baltic Tiger: Political Economy of Estonia's Transition from Plan to Market. <https://ecipe.org/publications/the-baltic-tiger/>
- FELDMANN, M. & SALLY, R. 2002. From the Soviet Union to the European Union: Estonian Trade Policy, 1991–2000. *The World Economy* 25:1, 79–106.
- FRIEDEN, J. & LAKE, D. A. 2000. International Political Economy: Perspectives on Global Power and Wealth. New York: St Martins Press.
- FUKUYAMA, F. 1989. The End of History. *The National Interest* 16: 3–18.
- IVERSEN, T. & SOSKICE, D. 2019. Democracy and Prosperity. Reinventing Capitalism Through a Turbulent Century. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- KAPLAN, R. D. 1994. The Coming Anarchy: Shattering the Dreams of Post Cold War. New York: Vintage.
- KITSING, M. 2020. Scenarios as Thought Experiments for Governance. In: Bouckaert, G. & Jann, W. (ed.). European Perspectives for Public Administration. The Way Forward (103–125). Leuven, Belgium: Leuven University Press.
- KRASNER, S. 1976. State Power and the Structure of International Trade. *World Politics* 28: 3, 317–347.
- MAIR, S. 2020. What will the world be like after the coronavirus? Four possible futures. *The Conversation*. March 30. <https://theconversation.com/what-will-the-world-be-like-after-coronavirus-four-possible-futures-134085>
- National Intelligence Council. 2016. The Paradox of Progress. Washington, DC. <https://www.dni.gov/index.php/global-trends/three-scenarios>
- Nordic West Office. 2018. Global Scenarios, 2021–2026. <http://www.nordicwestoffice.com/global-scenarios-2021-2026>
- OSTERHOLM, M. & OLSHAKER, M. 2017. Deadliest Enemy: Our War Against Killer Germs. New York: Little, Brown and Company.
- PENTTILÄ, R. 2019. The Age of New Empires. Presentation in Tallinn. August.
- RAMIREZ, R. & WILKINSON, A. 2016. Strategic Reframing. The Oxford Scenario Planning Approach. Oxford: Oxford University Press.
- RIIGIKANTSELEI. 2020. Strateegia "Eesti 2035". <https://www.riigikantselei.ee/et/Eesti2035>
- ROGOWSKI, R. 1990. Commerce and Coalitions: How Trade Affects Domestic Political Alignments. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- SHOEMAKER, P. J. 2004. Forecasting and Scenario Planning: The Challenges of Uncertainty and Complexity. *Blackwell Handbook of Judgement and Decision Making*. Oxford: Blackwell Publishing.
- SCHWARTZ, P. 1991. The Art of Long View: Planning for the Future in an Uncertain World. New York: Doubleday.
- STREECK, W. 2016. How Will Capitalism End? Essays on Failing System. Verso.
- UK PARLIAMENT. 2020. The FCO's role in international efforts to combat COVID-19. Foreign Affairs Select Committee. April 6. <https://publications.parliament.uk/pa/cm5801/cmselect/cmcaff/239/23903.htm>
- UNITED NATIONS. 2019. World Population Prospects 2019. <https://population.un.org/wpp/>
- VÄLISMINISTERIUM. 2019. Eesti välispoliitika arengukava 2030. https://vm.ee/sites/default/files/Estonia_for_UN/Rasmus/vpak_08.08.19_ak_marketa.pdf
- WORLD ECONOMIC FORUM. 2020. Shaping a Multiconceptual World. <https://www.weforum.org/reports/geopolitics-in-the-21st-century-competition-or-cooperation>
- WÄRTSILÄ. 2010. Shipping Scenarios 2030. http://www.shippingcenarios.wartsila.com/Wartsila_Shipping_Scenarios_2030.pdf